

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

25

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2007

Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa /
Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa /

Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

Michał Niezabitowski (przewodniczący / President), Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Grażyna Lichończak-Nurek, Waclaw Passowicz, Stanisław Piwowarski, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Maria Zientara

Redaktor / Editor:

Anna Biedrzycka

Współpraca redakcyjna / Co-editor:

Monika Burzyńska

Projekt graficzny / Graphic Design:

Monika Wojtaszek-Dziadusz

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Zakładu Historii Teatru Uniwersytetu Jagiellońskiego, AF „Światowid”, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska Oddział Muzeum Zegarów Wieżowych, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego **oraz / and**

S. Bizański, E. Błazewska, J. Firlet, A. Florkowska, E. Harwig, H. Hermanowicz, Ł. Holcer, T. Jabłoński, G. Jeżowski, J. Kłysik, B. Krasnowolski, I. Krieger, P. Koźmiński, J. Korzeniowski, R. Korzeniowski, W. Maliszewski, A. Moskwiak, R. Mysza, F. Myszkowski, M. Niechaj, I. Nowina Konopka, W. Plewiński, M. Wiśnios, J. Wolski, E. Zaitz

Tłumaczenie streszczeń na język angielski / Translation of summaries into English:

Maria M. Piechaczek-Borkowska

ISSN 0137-3129

Wydawca / Publisher: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa / The Historical Museum of the City of Kraków

Rynek Główny 35

31-011 Kraków

tel. +48 12 619-23-00

www.mhk.pl

e-mail: dyrekcja@mhk.pl

© Copyright by Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting:

Nowoczesne Budownictwo Inżynieryjne, www.nbi.com.pl

Jacek Łucki

Druk / Printing

DjaF

Klasztor oo. Karmelitów na Piasku w świetle badań archeologicznych w 2006 roku

Zakon Matki Boskiej z Góry Karmel został sprowadzony do Krakowa w 1397 roku przez św. Jadwigę królową i króla Władysława Jagiełłę¹. Pierwsi zakonnicy przybyli z klasztoru pw. Matki Bożej Śnieżnej „na Piasku” w Pradze. Objęli oni kościół budowany od 1395 roku na ówczesnym przedmieściu Krakowa, przed bramą Szewską (*suburbium ante portam sutorum*; por. ryc. 1, 3)². Miejsce to nazywane było również „na Piasku” („*in Arena*”). W tym okresie zakon karmelitów posiadał w Europie około 200 klasztorów, szerzących rozbudowany kult maryjny i propagujący krzewienie nauk teologicznych. W 1401 roku papież Bonifacy IX zatwierdził fundację klasztoru w Krakowie. Bulla papieska wymieniała kościół z dzwonnica, cmentarz i bliżej nieokreślone budynki³. Jan Długosz zaś zapisał, iż zakonnicy objęli w chwili przybycia tylko prezbiterium z zakrystią, korpus uzyskał jedynie fundamenty i część ścian. Dalszą budowę kościoła i klasztoru (zakończoną w 2 połowie XV wieku) prowadzili już sami mnisi, wspomagani fundacjami mieszczan krakowskich⁴. Kościół stał się okazałą budowlą halową z trzema nawami i wydłużonym prezbiterium (tej samej długości co korpus). Do wnętrza prowadziło wejście w fasadzie zachodniej, a także portal w kruchcie od strony południowej, wokół kościoła rozciągał się cmentarz. Zabudowania klasztorne przylegały do korpusu świątyni od północy. Nad wejściem w kruchcie nieznanemu malarzowi wykonał, już w XVI wieku, kompozycję cudownej Madonny z Dzieciątkiem⁵.

Tradycja karmelitańska przekazała, iż pierwszy kościół w tym miejscu fundował książę Władysław Herman w XI wieku, we współpracy z biskupem krakowskim Lambertem III. Zostało to zapisane na dwóch zawieszonych na ścianie gotyckiej świątyni tablicach (w XVII wieku), później zniszczonych w czasie pożaru⁶. Utrwalona również w dziele Piotra Hiacynta Pruszcza (1745) legenda o cudownym uzdrowieniu księcia i budowie kościoła została, jako bezwartościowa historycznie, odrzucona przez Krystynę Pieradzka⁷. Nie zostały także dotąd ujawnione w areale karmelitańskim żadne relikty romańskiej świątyni, rzekomo rozbudowanej przez Piotra Włosta w XII stuleciu.

Wiek XVI zakończył się dla karmelitów na Piasku tragicznym wydarzeniem. W 1587 roku oblegające Kraków wojska arcyksięcia Maksymiliana Habsburga spowodowały pożar przedmieścia Piasek i jurydyki Garbary, w którym

znacznie ucierpiał klasztor. Według przekazów z epoki, od ognia runął szczyt kościoła, co spowodowało także zawalenie sklepienia. Za cud uznano fakt nieuszkodzenia obrazu Matki Boskiej. Szkody zostały szybko naprawione. Z pomocą finansową przy odbudowie całego klasztoru przyszła królowa Anna Jagiellonka, a następnie królowie Zygmunt III i Władysław IV. Już w 1588 roku został odbudowany dach kościoła, ale wizytacja generała zakonu w 1603 roku zastała klasztor jeszcze uszkodzony od pożaru⁸.

Oblężenie szwedzkie i okupacja Krakowa w latach 1655–1657 to okres nowych, poważnych zniszczeń klasztoru. Z rozkazu hetmana Stefana Czarneckiego, wraz z przedmieściem Garbary zostali spaleni także karmelici na Piasku. Dzieła zniszczenia dopełniły wojska szwedzkie, ostrzeliwując miasto z murów kościoła. Po kapitulacji Krakowa rozebrano budynki klasztorne, rozbijając następnie taranami ściany kościoła. Po ustąpieniu nieprzyjaciela rozpoczęto długotrwałą odbudowę świątyni i przyległych kaplic, wraz z sanktuarium ponownie uratowanego wizerunku Matki Boskiej. Wówczas część ocalałych murów świątyni gotyckiej została włączona do nowo zbudowanego korpusu i prezbiterium kościoła barokowego. Zachowano układ prze-

¹ Długosz J.: *Historia Poloniae*. Wyd. A. Przeździecki. T. III. Kraków 1876, s. 514, 532.

² Długosz J.: *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. Wyd. A. Przeździecki, T. II. Kraków 1864, s. 475.

³ Kolak W.: *Katalog archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie „na Piasku” 1398–1945*. Kraków 1997, s. 12, 13.

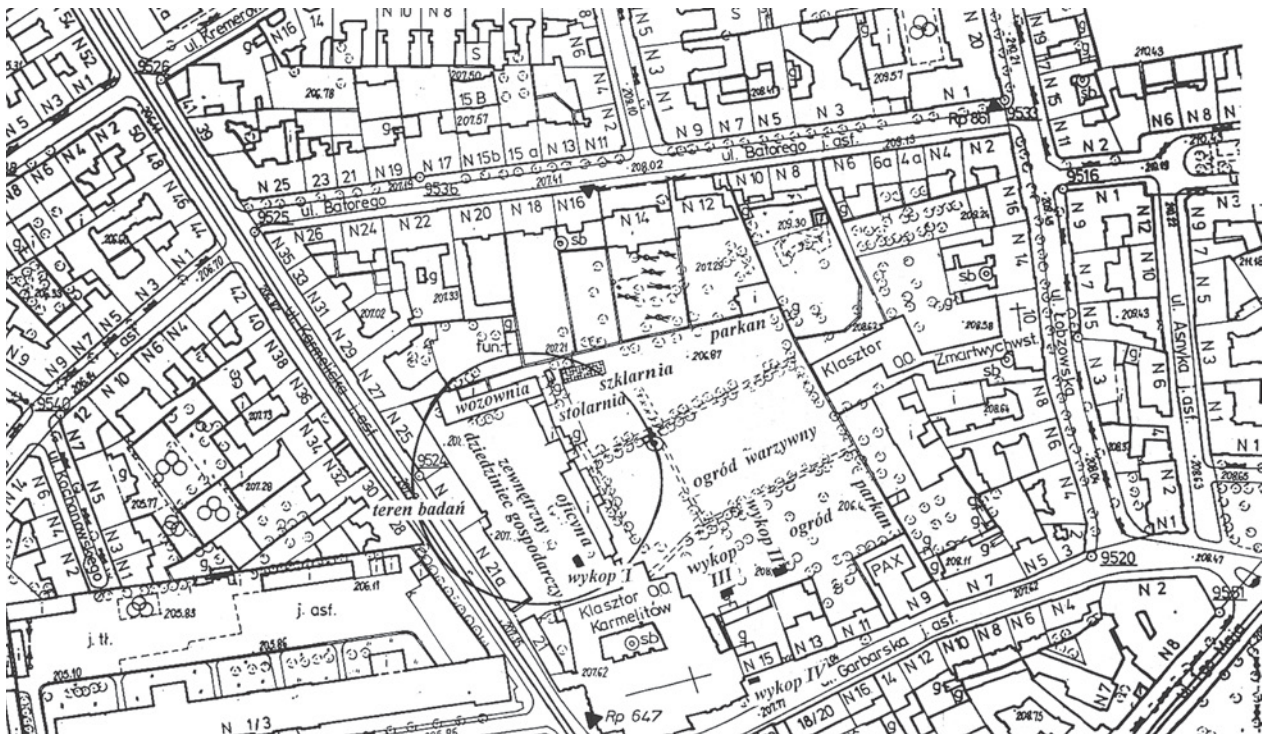
⁴ Długosz J.: *Liber beneficiorum...*, s. 475.

⁵ Włodarczyk W.: *Kościół Karmelitów na Piasku*. „Rocznik Krakowski” 1962, T. 36, s. 131, 140.

⁶ Rogalski J.: *Kościół na Piasku*, Kraków 1863, s. 2–6.

⁷ Pieradzka K.: *Garbary, przedmieście Krakowa (1363–1587)*. „Biblioteka Krakowska” 1931, nr 71, s. 6, 7, 47, 48; Pruszczyk P.H.: *Klejnoty Stołecznego Miasta Krakowa albo kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego krótko opisane [...]*. Kraków 1745 [reprint; pierwsze wydanie 1647], s. 163, 164.

⁸ Lepszy K.: *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana (1587)*. „Biblioteka Krakowska” 1929, nr 66, s. 93, 98, 102; Kolak W.: *Katalog archiwum klasztoru...*, s. 14, 35.

Ryc. 1. Kraków – Piasek, lokalizacja klasztoru oo. Karmelitów na współczesnym planie Krakowa, oprac. E. Zaitz

strzenny budowli średniowiecznej – pseudohali o trzech nawach, bez transeptu. Jednocześnie karmelicy zwrócili się do króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z prośbą o potwierdzenie przywilejów klasztoru i zgodę na jego ufortyfikowanie. Pomimo dokumentu wydanego w tej sprawie z 1673 roku, umocnienie *claustrum* nie zostało wykonane. Konsekracji odbudowanego kościoła dokonał biskup Michał Oborski w 1679 roku⁹.

W XVIII wieku największe dni trwogi dla klasztoru nastąpiły w okresie konfederacji barskiej. W 1768 roku oblężenie Krakowa przez Rosjan spowodowało pożary przedmieść, m.in. przedmieścia Piasek i jego południowo-zachodniej części, zwanej Garbarami. Ogień poważnie zagroził kościołowi, w którym przed nieprzyjacielem schroniła się „wielka liczba” mieszkających tu ludzi. Część mieszkańców zajęła inne zabudowania klasztorne, wśród których wymieniono wówczas browar, spichlerze i krużganki. Według kroniki z tamtej epoki, właśnie ci ludzie uratowali karmelicki klasztor, lejąc wodę na zagrożone dachy i mury. Po ustąpieniu nieprzyjaciela karmelicy własnym sumptem naprawiali zabudowania¹⁰.

Wielka restauracja zabudowań kościoła i klasztoru nastąpiła dopiero w okresie międzywojennym XX wieku, podczas rządów prowincjała Sanchesa Peredesa, z pochodzenia Hiszpana. W 1929 roku odnowiono wnętrze świątyni (architekt Franciszek Mączyński), fundując następnie nowe wyposażenie (ołtarze i obrazy). Architekt Edward Skawiński rozbudował w tym czasie główny korpus klasztoru, nadbudowując drugie i trzecie piętro. Odnawiano też oficyny zakonne, na północ od *claustrum* – parterowy budynek gospodarczy i wozownię. Remont zabudowań klasztornych zakończyło naprawienie (1939) wszystkich elewacji zewnętrznych kościoła Karmelitów¹¹.

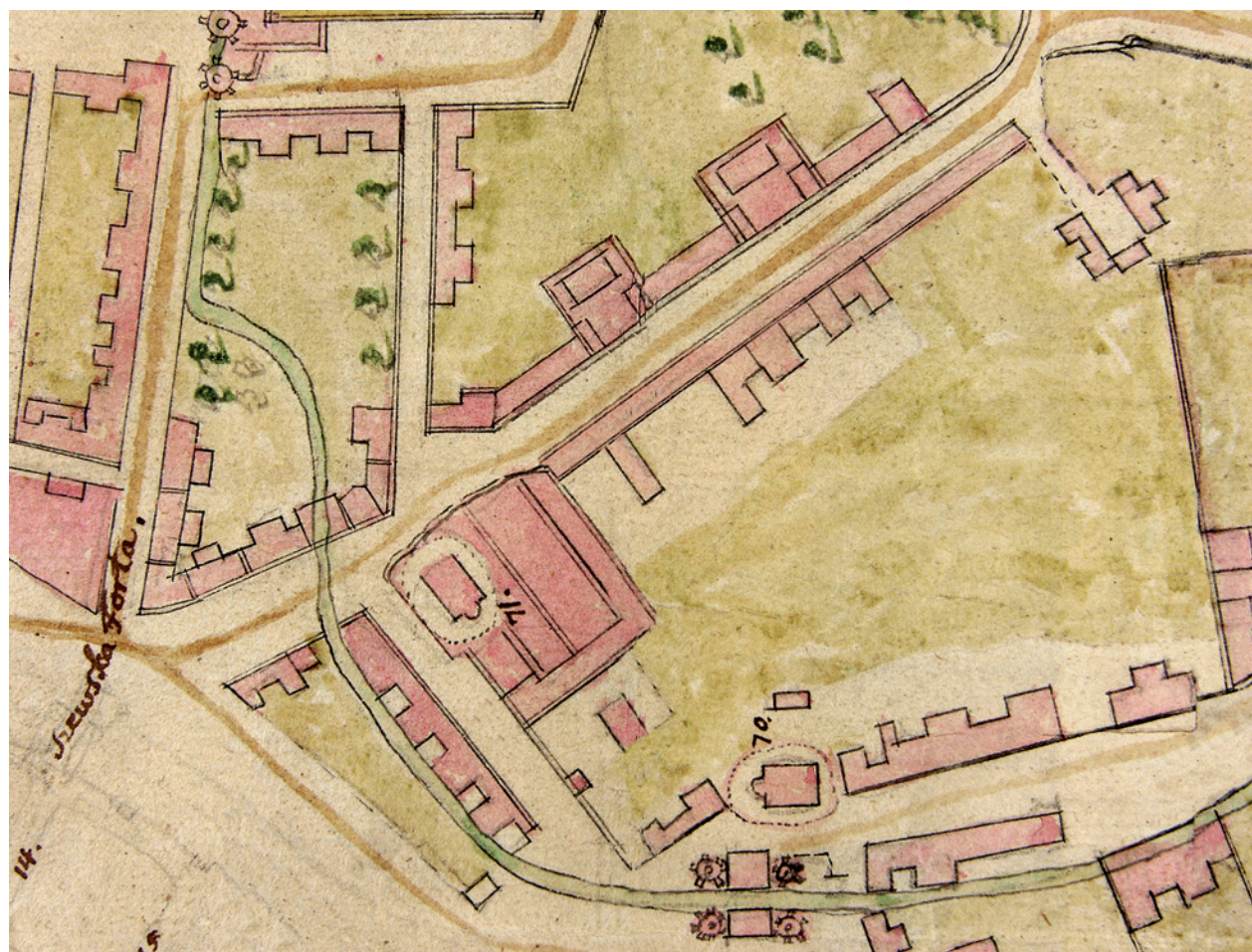
Wspomniane klasztorne obiekty gospodarcze rozpoczęto budować w 1751 roku, na co wskazują zachowane rachunki w archiwum oo. Karmelitów oraz data 1753 przy figurze Matki Boskiej na elewacji wozowni. Stanęły wtedy „oficyny nowe”, opisane przez dokumenty zapewne w kolejności budowania: wozownia nowa, stajnia ze spizarnią i spichlerzem, kuźnia nowa, stolarnia, *sartorya* (warsztat krawiecki), *sutorya* (warsztat szewski) i *locus commune*. Nowe budynki rozlokowano po północnej i wschodniej stronie podwórza gospodarczego, które od zachodu zamykał ciąg starszej zabudowy (m.in. wymienione w źródle wozownia stara, kuźnia)¹². Na planie Krakowa z około połowy XVIII wieku (ryc. 2) starsze budynki gospodarcze sytuują się, zgodnie z wymową rachunków, tylko wzdłuż traktu komunikacyjnego, prowadzącego od bramy miasta. Kompleks zabudowy gospodarczej klasztoru pokazują inne archiwalne plany Krakowa, m.in. tzw. Plan Kołłątajowski z 1785 roku (ryc. 3), plan z 1796 roku (ryc. 4) oraz tzw. Plan Senacki, sporządzony przez Ignacego Enderle w latach 1802–1808. Na planie miasta z 1785 roku zaznaczono nową oficynę oraz bliżej nieokreślony budynek usytuowany prostopadle do jej północno-zachodniego narożnika (por. ryc. 3). Na północ od tych zabudowań

⁹ Włodarczyk W.: *Kościół Karmelitów...*, s. 132; Bieniarzówna J., Małecki J.M.: *Dzieje Krakowa. T. 2. Kraków w wiekach XVI–XVIII*. Kraków 1984, s. 409, 410.

¹⁰ Bieniarzówna J., Piotrowski A.T.: *Sanktuarium Maryjne w kościele O.O. Karmelitów Na Piasku w Krakowie*. Kraków 1983, s. 70, 71; Spiller P. OCarm, Zań-Ograbek G.: *Arcybractwo Szkaplerza Świętego przy Kościele Karmelitów w Krakowie Na Piasku*. Kraków 2001, s. 101, 102.

¹¹ Włodarczyk W.: *Kościół Karmelitów...*, s. 133, 145.

¹² Archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie, rkps nr 708/306 *Computa conventus Maioris Cracoviensis Arenensis*, s. 334, 343, 460, 468, 470, 483, 485, 486.

Ryc. 2. Plan Krakowa i okolicy (fragment) z poł. XVIII w. z zabudową klasztoru, wł. MHK, nr inw. 20/VIII a

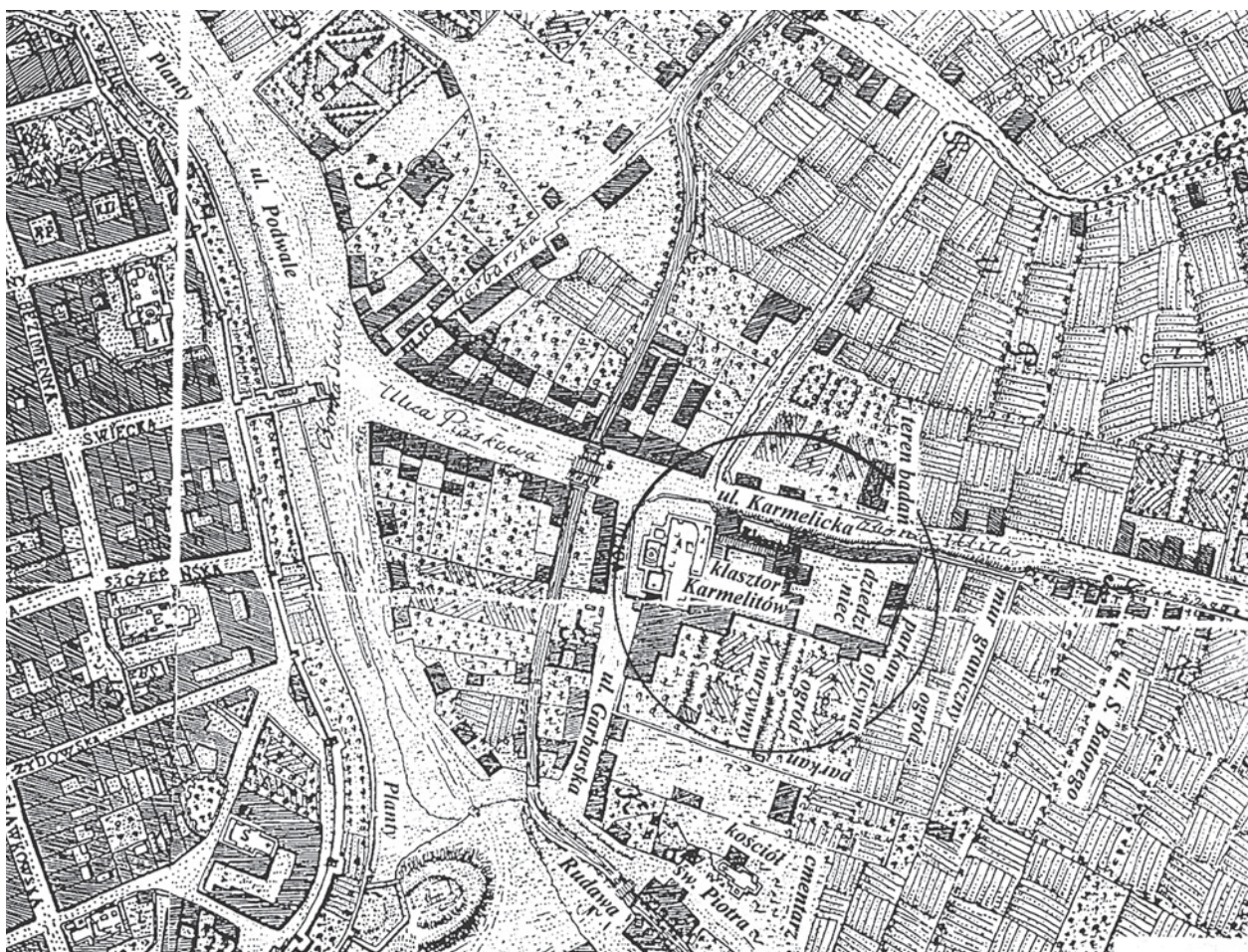
znajdowały się wówczas pola uprawne ogrodzone prawdopodobnie parkanem. Na planie Ignacego Enderle, o kilkanaście lat późniejszym, na przedłużeniu oficyny zaznaczono kolejną budowlę, usytuowaną wzdłuż osi północ – południe. Przynależnie tu mieściła się znana z rachunków stolarnia. Na zachód od niej funkcjonował wydłużony budynek, który możemy identyfikować z wozownią (nową). Obecnie, bezpośrednio po północnej stronie wymienionych budowli (około 4–5 m od elewacji wozowni) przebiega barokowy mur ceglany, zamykający granicę własności klasztornej. Ten parkan został zaznaczony także na Planie Kołłątajowskim z 1785 roku oraz na planie z 1796 roku.

Po wschodniej stronie opisanych zabudowań (oficyny i stolarni) znajdowały się ogrody klasztorne (część południowa) i pola uprawne (w części północnej). Najstarszy zespół zabudowań oficynowych i gospodarczych, położonych wzdłuż traktu od bramy Szewskiej w kierunku Bronowic Małych i Wielkich oraz dalej na Śląsk, przestał pełnić swoje funkcje około połowy XIX wieku. Obecnie w miejscu tych obiektów znajdują się XIX-wieczne kamienice przy ul. Karmelickiej (ryc. 1).

Obecnie (2007) w obrębie klasztoru Karmelitów projektowana jest budowa zespołu obiektów określanych mianem „Domu Pielgrzyma”. Obejmie tereny zlokalizowane na obszarze wozowni, oficyny, stolarni i usytuowanych między nimi zabudowań gospodarczych (chlewik, garaże, kompostownik, inspekty itp.; ryc. 5, 6, 7).

Teren ten nie był dotychczas objęty systematycznymi badaniami archeologicznymi. Jedynie w południowej części zewnętrznej dziedzińca gospodarczego zlokalizowany był w 1964 roku niewielki wykop sondażowy (ryc. 1; wykop I), w którym zarejestrowano nawarstwienia zawierające materiał zabytkowy z okresu schyłkowego późnego średniowiecza oraz z czasów nowożytnych. Kolejne wykopy archeologiczne zostały usytuowane w południowo-wschodniej części ogrodów oraz w rejonie zabudowań klasztornych położonych przy ul. Garbarskiej (ryc. 1; wykopy I–IV). W wykopach tych natrafiono na warstwę kulturową oraz przydenną część chaty półziemiankowej, zawierających zabytki pochodzące z wczesnego średniowiecza (XII–XIII wiek) oraz ułamki naczyń prehistorycznych¹³. Ze względu na stwierdzoną w obrębie klasztoru obecność relikwów dość bogatego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego, teren planowanej inwestycji został objęty systematycznymi badaniami archeologicznymi o charakterze rozpoznawczym. Ich celem było dokładniejsze rozpoznanie obszaru budowy Domu Pielgrzyma, a więc uchwycenie

¹³ Wałowy A.: *Badania przy kościele i klasztorze oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1963 roku (wykop I)*. „Materiały Archeologiczne” 1990, nr XXV, s. 105, ryc. 1; eadem: *Badania przy kościele oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1964 r. (wykop II)*. „Materiały Archeologiczne” 1995, nr XXVIII, s. 49–64.

Ryc. 3. Kraków – Piasek, lokalizacja klasztoru oo. Karmelitów na tzw. Planie Kołłątajowskim z 1785 r., oprac. E. Zaitz

ewentualnych reliktów średniowiecznej i renesansowej zabudowy, rozpoznanie poziomów użytkowych tego terenu oraz przebadanie murów (w tym zwłaszcza fundamentów) obecnej zabudowy wraz z kontekstem towarzyszących nawarstwień.

Wymienione powyżej cele zrealizowano poprzez wykonanie 28 wykopów sondażowych, zlokalizowanych wewnątrz i przy wschodniej ścianie oficyny (ryc. 8; wykopy V, VI, X–XIII, XXI, XXIV, XXV), po wschodniej stronie drogi gospodarczej biegnącej wzdłuż granicy ogrodów (ryc. 8; wykopy VII–IX, XIV), przy murach wozowni (ryc. 8; wykopy XVI, XVII, XX, XXVII–XXXIII), przy ścianach stolarni (ryc. 8; wykopy XXII, XXVI), przy murze granicznym łączącym oficynę ze stolarnią (ryc. 8; wykopy XXIII), a także po wschodniej stronie zabudowań gospodarczych, tj. przy obecnej szklarni, inspektach i kompostowni (ryc. 8; wykopy XV, XVIII, XIX). We wszystkich wykopach osiągnięto **strop piasku calcowego** oraz nakrywającą go **dawną warstwę humusową**. Utwór ten pełnił rolę poziomu użytkowego na terenie zaplecza gospodarczego klasztoru, funkcjonującego co najmniej do XVIII wieku. Był to brunatny i czarno-brunatny utwór piaszczysty z pojedynczymi okruchami cegieł, drobnymi kamieniami wapiennymi, niewielką ilością żwiru, grudkami wapiennej zaprawy murarskiej oraz pojedynczymi ułkami kości zwierzęcych. W warstwie humusowej odkrywano też pojedyncze ułamki naczyń glinianych ze schyłku wczesnego średniowiecza (dwa fragmenty z XII–XIII wieku), nieco liczniejsze

ułamki ceramiki późnośredniowiecznej, pochodzącej głównie z XV stulecia i dość liczne fragmenty naczyń glinianych z okresu renesansu i wczesnego baroku (XVI–XVII wiek). Stosunkowo najczęściej pojawiała się tu ceramika naczyniowa o cechach charakterystycznych dla okresu od XVII do początku XIX wieku. Towarzystwo jej fragmenty barokowych kaflów z zieloną, żółtą i niebieską polewą oraz z ornamentem geometrycznym i plastycznym, a także ułamki naczyń szklanych, fragmenty płaskich dachówek ceramicznych oraz niecharakterystyczne ułamki cegieł.

W spągu omawianej warstwy dawnego humusu oraz w stropie piasku calcowego zaobserwowano bardzo liczne ślady penetracji korzeni drzew i innych roślin oraz drobnych gryzoni (kretów, nornic itp.). Uwidaczniały się one w postaci krętych „korytarzyków”, wypełnionych ciemniejszymi utworami humusowymi, pionowych lub ukośnych śladów po korzeniach, a także w postaci ciemniejszych zabrudzeń w stropie calca (ryc. 9, 10). Bardzo liczne pozostałości penetracji zwierząt wiązać można z zapleczem gospodarczym, zapewne z funkcjonowaniem w tym rejonie magazynów płodów rolnych, a także z sadem i ogrodowymi uprawami. Strop piasku calcowego na omawianym terenie odróżniał się barwą i konsystencją od analogicznych utworów rejestrowanych podczas badań w obrębie miasta lokacyjnego i na podgrodzium Okół. Był on lekko zgliniony, o jaśniejszym, białawym zabarwieniu, mocno zbity, niemal pozbawiony żwiru i naturalnych okruchów krzemienia.

Swoim charakterem przypominał utwory calcove obserwowane zazwyczaj na terenach podmokłych i na obrzeżu obszarów bagiennych.

Nadcalcowa warstwa dawnego humusu (por. ryc. 9–10, 11; warstwa III) dokumentowana była na obrzeżu ogrodu klasztornego (wykopy VII–IX, XIV, XV, XVIII, XIX), a więc na obszarach oznaczonych na archiwalnych planach jako pola uprawne i ogrody (por. ryc. 3). Warstwa zalegała także pod poziomami użytkowymi wewnątrz oficyny i wozowni oraz bezpośrednio przy ich murach zewnętrznych (ryc. 8; pozostałe wykopy). Oznacza to, że warstwa humusowa pełniła rolę poziomu użytkowego do czasu budowy wozowni i oficyny, a zapewne także stolarni i muru granicznego klasztoru. W oparciu o dotychczasowe ustalenia można sądzić, iż stanowiła nawierzchnię w ogrodach i na zewnętrznym podwórzu gospodarczym, co najmniej do końca XVIII wieku lub początku XIX stulecia. Wewnątrz budynków wzniesionych w 1753 roku (lub po tej dacie) powstawały nowe poziomy użytkowe o nawierzchni ziemnej. Podczas ich tworzenia wewnątrz zabudowań były wyrównywane, lokalnie dokonywano niwelacji i obniżania stropu warstwy III, najczęściej jednak dość znacznie nadsypywano teren. Wówczas pojawiały się serie przemieszanych utworów piaszczystych, przedzielanych piaskiem, drobnym gruzem ceglany i kamiennym oraz wstawkami pokruszonej zaprawy murarskiej i okruszków cegieł. Po zewnętrznej stronie murów oficyny nasypy te nakryto opaską brukową, wykonaną z drobnych, ostrokrawędzistych kamieni wapiennych (ryc. 9, 10, 12) Opaska miała szerokość 60–80 cm i zanikała w stropie warstwy humusowej, zalegającej na tych samych nasypach w większym oddaleniu od ściany budynku.

W wykopie XIV, usytuowanym w południowo-wschodniej partii badanego terenu, nad stropem dawnej warstwy humusowej wyróżniono warstwę brązowego utworu piaszczystego, zawierającego niewielkie ilości drobnego gruzu ceglanoego, grudki zaprawy murarskiej i kamienie wapienne (warstwa IIa). Warstwa ta może być śladem poziomu użytkowego funkcjonującego w sąsiedztwie głównego korpusu zabudowań klasztornych przed budową oficyny i powstaniem powiązanej z nią warstwy II. Nie można jednak wykluczyć, iż jest to jeden z etapów kształtowania poziomu użytkowego w okresie budowy lub funkcjonowania oficyny. Dokładniejsze datowanie oraz interpretacja omawianego utworu nie są możliwe.

Poziomy użytkowe uformowane wewnątrz zabudowań nie zachowały się do naszych czasów. Obecnie w ich miejscu, zazwyczaj na wysokości odsadzki fundamentowej i nieznacznie ponad nią znajdują się nawierzchnie betonowe wykonane w XX wieku. Być może powstały one w trakcie przebudowy zabudowań klasztoru w okresie międzywojennym. W wykopach badawczych zlokalizowanych wewnątrz oficyny dokumentowano najczęściej wylewkę betonową, zalegającą na warstwie grubego lub średniego gruzu ceglanoego i kamiennego, przemieszanego z szarym piaskiem i rozdrobnioną, pokruszoną zaprawą wapienną (wykop XI, XXIV, XXV). W niektórych pomieszczeniach na wylewce ułożona była na legarach drewniana podłoga, czasem znajdowała się ona bezpośrednio na nasypie gruzowym (wykop X). Podobna sytuacja wystąpiła również w wozowni, gdzie

Ryc. 4. Kraków – Piasek, lokalizacja klasztoru oo. Karmelitów w obrębie planu Krakowa z 1796 r., oprac. E. Zaitz

rolę poziomu użytkowego pełniła cementowa wylewka. Pojawiająca się na niej podłoga drewniana lub druga wylewka betonowa były oddzielone nasypem gruzowym o charakterze niwelacyjnym, którego miąższość dochodziła miejscami do 20 cm. Mogło to oznaczać, że w 2 połowie XX wieku dokonano podniesienia poziomu użytkowego wewnątrz wozowni i dostosowania nowej nawierzchni do niwelety dziedzińca zewnętrznego. W tym samym czasie po północnej stronie wozowni powstały nasypy znacznej miąższości, których strop sięgał niemal do wysokości parapetów okien. Posadzki betonowe z XX wieku znajdują się zazwyczaj na wysokości korony fundamentów oficyny i wozowni, a więc w miejscu zalegania pierwotnych poziomów użytkowych wewnątrz. Nie ulega zatem wątpliwości, iż uległy one całkowitemu zniszczeniu w XX stuleciu.

Badań archeologicznych nie prowadzono wewnątrz stolarni, w związku z tym trudno określić relacje między jej obecną nawierzchnią a poziomami z XVIII–XIX wieku. Z kolei wewnątrz przybudówki łączącej stolarnię z wozownią, pod obecną betonową posadzką i podścielającą ją warstwą gruzową, udokumentowano starannie wykonany bruk z łamanymi kamieniami wapiennymi (por. wykop XXVI; ryc. 8, 13). Bruk opadał w kierunku północnym, tworząc zapewne nieckowaty rynsztok odprowadzający wody prawdopodobnie w kierunku podwórza zewnętrznego (zachodniego). Jego obecność sugeruje, że w tym miejscu mogła znajdować się

Ryc. 5. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, widok budynku oficyny od strony dziedzińca gospodarczego; fot. J. Firlet

Ryc. 7. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, teren pomiędzy północną ścianą dawnej wozowni a murem granicznym klasztoru, w trakcie badań w wykopach XVI i XVII, fot. E. Zaitz

Ryc. 6. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, budynek dawnej stolarni oraz mur graniczny między nią a oficyną, od zachodu, fot. E. Zaitz

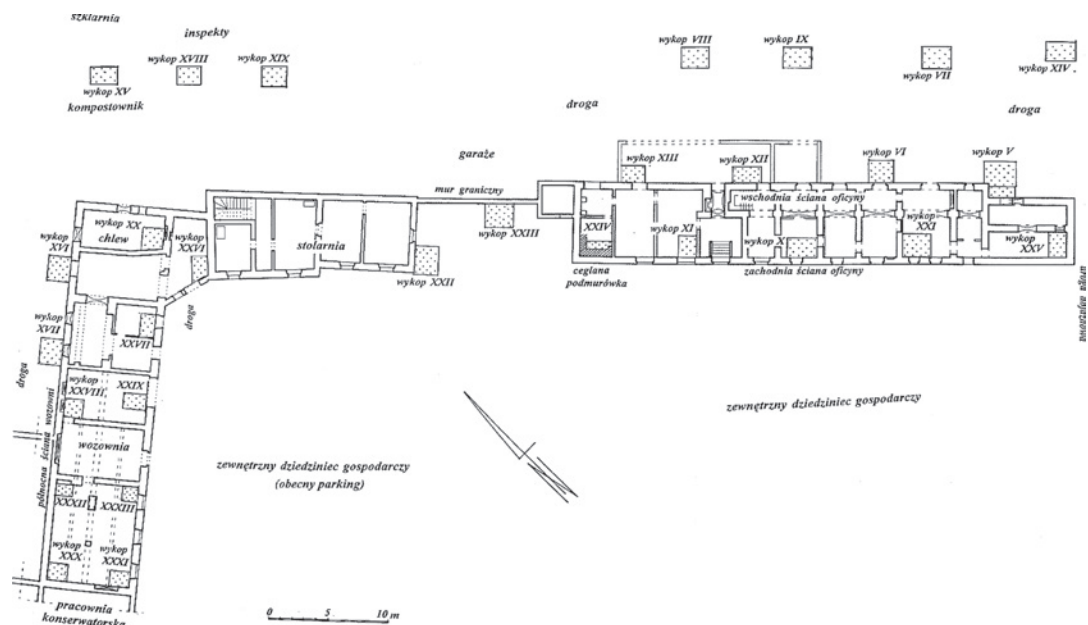
droga, łącząca ogród i zaplecze gospodarcze klasztoru z podwórzem zewnętrznym oraz z traktem komunikacyjnym biegnącym w miejscu obecnej ulicy Karmelickiej (ryc. 2, 3, 4). Bezpośrednio pod brukiem znajdował się nasyp niwelacyjny z okresu budowy wozowni i stolarni. Nakrywał on nadcalcową warstwę humusową. Z kolei ponad brukiem, w gruzowej warstwie niwelacyjnej podścielającej wylewkę betonową, znajdowały się pojedyncze porfirowe kostki brukowe. Mogły one stanowić część nawierzchni domniemanej drogi z ostatniego okresu jej funkcjonowania. Po zbudowaniu „łącznika” między stolarnią i wozownią, drogę zlikwidowano, bruk rozebrano, zaś w jego miejscu wykonano betonową posadzkę – poziom użytkowy wewnątrz obecnej „sztancowni”.

Teren klasztoru między oficyną (wschodnią) a stolarnią był prawdopodobnie pozbawiony zabudowy z XVIII i XIX wieku (por. ryc. 3, 4). Jakies obiekty gospodarcze mogły się tu pojawić dopiero w XX wieku. Były dostawione do muru granicznego (parkanu), czytelny już na wspomnianych planach archiwalnych z 1785 i 1796 roku oraz z lat 1802–1808. Z obiektów wzniesionych w XX stuleciu zachowały się tylko niewielkie partie podmurówek fundamentowych, wykonanych z cegły maszynowej. Po wschodniej stronie tego parkanu znajdują się obecnie garaże. Omawiany teren penetrowany był dwoma wykopami sondażowymi (ryc. 8). Pod betonową wylewką, stanowiącą zapewne poziom użyt-

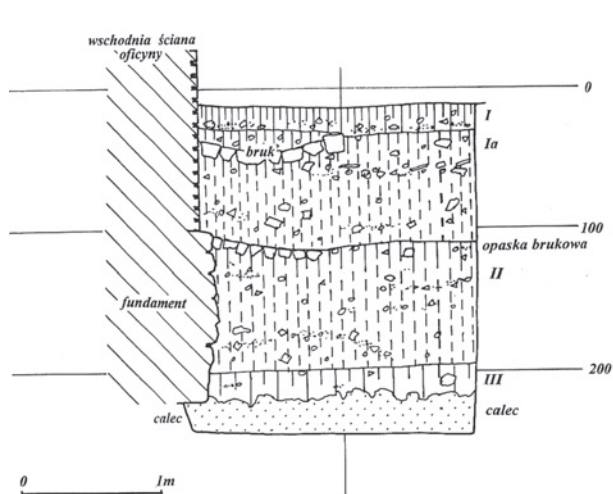
kowy nieokreślonego bliżej obiektu gospodarczego, znajdowały się nasypy niwelacyjne uformowane z drobnego gruzu ceglano-kamiennego i pokruszonej zaprawy wapiennej, a także z miału węglowego i przemieszanych utworów piaszczystych. Miały one miąższość dochodzącą do 40 cm. Pod nimi znajdowały się nawarstwienia o charakterze i składzie podobnym do zarejestrowanych wewnątrz i po zewnętrznej stronie zabudowań z XVIII wieku. Ich miąższość dochodziła do 90–100 cm, zaś strop znajdował się powyżej odsadzki fundamentów stolarni i muru granicznego. Poniżej zalegała humusowa warstwa nadcalcowa.

We wschodniej części wozowni wydzielono w XX wieku pomieszczenie przeznaczone na hodowlę trzody chlewnej (por. ryc. 8; wykop XX). Powstanie **chlewiku** było związane z częściowym przemurowaniem ścian pomieszczenia. Fundamenty nowych murów posadowiono na wzmiankowanych kilkakrotnie wyżej nawarstwieńiach z XVIII–XIX wieku. Rolę poziomu użytkowego wewnątrz chlewika pełniła wylewka betonowa, położona na piaszczysto-gruzowych nasypach niwelacyjnych, o miąższości 30 cm (warstwa Id). Poniżej zachowała się nawierzchnia utwardzona kamieniami wapiennymi z domieszką okruchów betonu. Jej głównym składnikiem był utwór gliniasty, dość mocno spiaszczony, nasycony nawozem zwierzęcym. Pod tą nawierzchnią zalegały nasypy uformowane z pokruszonej zaprawy wapiennej oraz drobnego gruzu ceglano-kamiennego. Ich zadaniem mogło być stworzenie podbudowy, która ułatwiała odprowadzanie do podłoża lub na zewnątrz (?) płynnych odchodów zwierzęcych. Nadcalcowa warstwa kulturowa była przecięta przez szeroki wykop budowlany, w którym wznoszono fundamenty wozowni. Jego zasypisko było nakryte warstwą niwelacyjną z okresu wznoszenia nadziemnej partii murów wozowni.

Plan archiwalny z 1785 roku rejestruje przy ścianie oficyny wschodniej niewielką **dobudówkę** (por. ryc. 3). W jej obrębie wykonano dwa wykopy sondażowe (ryc. 8, 14; wykop XII i XIII). Stwierdzono w nich, że rolę dotychczasowego poziomu użytkowego pełniła betonowa wylewka, położona na posadzce (lub podbudowie?) wykonanej z warstwy cegieł maszynowych. Były one prawdopodobnie ułożone na wylewce zaprawy murarskiej, a następnie całkowicie zalane betonem. Ten fakt uniemożliwił odpreparowa-

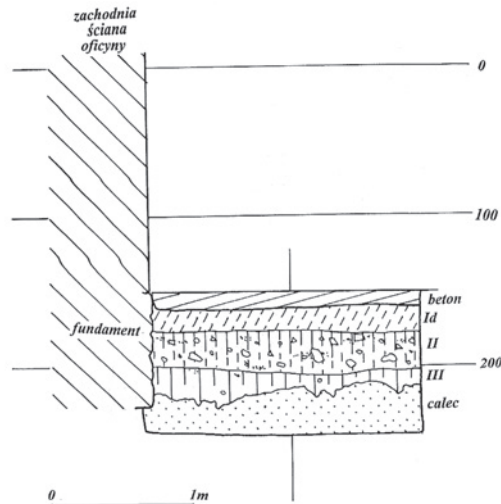

Ryc. 8. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów – plan zabudowy gospodarczej (oficina, stolarnia, wozownia), lokalizacja wykopów sondażowych (V–XXXIII) z 2006 r.; oprac. E. Zaitz z wykorzystaniem planu M. Łukacza

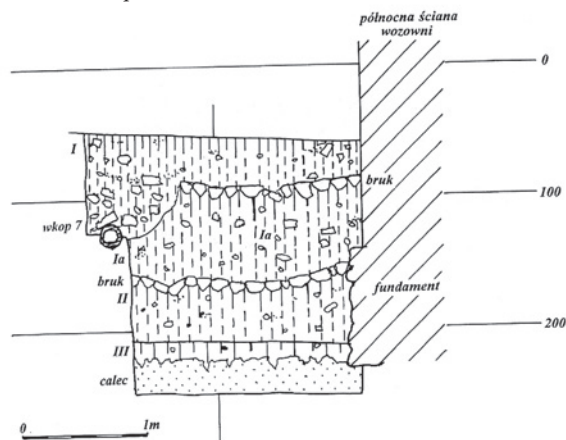

Ryc. 9. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wykop V, profil północny; przekrój nawarstwień przy wschodniej ścianie oficyny, rys. K. Zwolska, oprac. E. Zaitz

nie domniemanej posadzki ceramicznej. Znajdowała się ona poniżej odsadzki fundamentowej wschodniej (zewnętrznej) ściany oficyny. Na podobnym poziomie zadokumentowano opaskę brukową w wykopach V i VI, zlokalizowanych przy południowej części tej samej ściany oficyny (ryc. 9, 12, wykop V, VI), a także resztki poziomego budowlanego zachowanego w postaci cienkiej wylewki zaprawy z drobnymi okrzeskami wapiennymi. Wydaje się, że domniemana posadzka z cegieł rozpoznana w wykopie XII i XIII jest reliktem najstarszego poziomu użytkowego, związanego z pierwszą fazą funkcjonowania oficyny w 2 połowie XVIII wieku. Podobne, ceramiczne nawierzchnie we wnętrzach tego budynku zostały przypuszczalnie zlikwidowane w okresie międzywojennym. Zastąpiono je wówczas wylewkami betonu, zaś w niektórych pomieszczeniach drewnianymi podłogami.

Ryc. 10 Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wykop XI, profil północny; przekrój nawarstwień we wnętrzu oficyny, przy ścianie zachodniej, rys. K. Zwolska, oprac. E. Zaitz

Ryc. 11. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wykop XVI, profil wschodni; przekrój nawarstwień przy północnym murze wozowni, rys. K. Zwolska, oprac. E. Zaitz

Ryc. 12. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, oficyna, wykop VI; opaska brukowa przy wschodniej ścianie oficyny (z prawej odcinek fundamentu), fot. E. Zaitz

Ryc. 13. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, dobudówka między wozownią a stolarnią, wykop XXVI; profil wschodni z fundamentem stolarni (z prawej), reliktem bruku i betonowej posadzki, niżej dawna warstwa humusowa nad calcem; fot. E. Zaitz

W północnej części wnętrza oficyny (ryc. 8; wykop XXIV) odkopano posadzkę z cegły maszynowej ułożonej „na sztorc”, grzbietem (wozówką) do góry. Wykonano ją wewnątrz pomieszczenia, bezpośrednio na stropie humusowej warstwy nadcalcowej. Z kolei, na ceglach zalegała podmurówka usytuowana przy ścianach pomieszczenia. Oba elementy architektoniczne – podmurówkę i posadzkę – wykonano z cegły maszynowej o wymiarach 65 x 135–145 x 285–290 mm i 60 x 130 x 285 mm, a także z pojedynczych, palcowanych cegieł barokowych o wymiarach 50 x 120 x 230 mm. Obecność cegły maszynowej, charakterystycznej dla okresu schyłku XIX i początku XX wieku, wskazuje, iż są to elementy wtórnie wbudowane we wnętrzu oficyny. Należy je prawdopodobnie łączyć z przemianami tej części budynku, zachodzącymi najpóźniej na początku XX wieku. Wydaje się, że strop omawianej posadzki ceramicznej znajdował się poniżej domniemanego poziomu użytkowego wewnątrz pomieszczeń przyziemia oficyny. Mogło to mieć związek z funkcją tego pomieszczenia, dla której to funkcji wykonano ceglane podmurówki przyścienne. Pierwotna posadzka z końca XVIII wieku mogła znajdować się w miejscu obecnej wylewki betonowej, która nakrywała koronę podmurówki. Pomiędzy betonową wylewką a ceglana posadzka znajduje się obecnie nasyp gruzowy o miąższości około 30 cm. Jego grubość określa różnicę wysokości między pierwotną, wyżej usytuowaną nawierzchnią, a późniejszym, zagłębionym poziomem użytkowym, związanym z nowymi, zapewne produkcyjnymi funkcjami pomieszczenia.

Po wschodniej stronie oficyny i północnej stronie wozowni znajduje się teren wchodzący w skład dawnych ogrodów klasztornych (ryc. 3, 5). Obecnie bezpośrednio przy ścianie wozowni przebiega droga gospodarcza, wyniesiona kilkadziesiąt centymetrów ponad obszar dzisiejszego ogrodu i sadu. Wzdłuż drogi rosną drzewa owocowe o rozbudowanym systemie korzeni, zaś po jej stronie zachodniej znajdują się garaże i rozmaite zabudowania gospodarcze (kompostownik, spichlerz, pomieszczenia magazynowe). W wykopach zlokalizowanych po wschodniej stronie tych zabudowań rejestrowano piasek calcowy, dawną warstwę humusową oraz wspomniane wyżej nasypy niwelacyjne uformowane po zbudowaniu oficyny klasztornej. Ich głównym składnikiem były

Ryc. 14 Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wnętrze dobudówki przy wschodniej ścianie oficyny, wykop XIII; północno-zachodnia partia wykopu z fundamentem ściany oficyny i murem południowym dobudówki, poniżej dawna warstwa humusowa i calc; fot. J. Firlet

przemieszane utwory piaszczyste o szarym, brunatnym, ciemnoszarym i ciemnobrunatnym zabarwieniu. Zawierały one dość liczne kamienie wapienne, drobne okruchy cegieł, grudki wapiennej zaprawy murarskiej, bryłki przepalanej gliny oraz pojedyncze węgle drzewne. Drobny gruz i pokruszona zaprawa murarska pojawiały się w postaci cienkich warstewek przedzielających nasypy piaszczyste. Lokalnie obserwowano także duże ilości popiołu i węgla drzewnych. Były to, jak się zdaje, odpadki usuwane z pieców grzewczych, kuchennych lub innych palenisk o charakterze produkcyjnym. Czasem węgle drzewne i popioły wypełniały przydenną partię wkopów wykonanych zapewne dla pomieszczenia tych odpadków (ryc. 8; wykop XIV).

Strop opisanych nasypów tworzyła warstwa humusowa o ciemnobrunatnym zabarwieniu, zaś bezpośrednio przy ścianie oficyny w jej miejscu rejestrowano wspomnianą już wyżej opaskę brukową (por. ryc. 9, 12). Wykonano ją z ostrokrawędzistych kamieni wapiennych ułożonych na stropie nasypów. Lokalnie opaska kamienna znajdowała się w poziomie cienkiej warstwy budowlanej, powiązanej ze wznoszeniem oficyny. Bruk tworzył poziom użytkowy bezpośrednio przy ścianie budynku, w pasie o szerokości od 60

do 100 cm, zaś jego kontynuacją w głębi ogrodu była wspomniana warstwa humusowa. Relacja opaski brukowej do fundamentu oficyny wskazuje, że wykonano ją wkrótce po zakończeniu budowy obiektu. Miało to zapewne miejsce w 2 połowie XVIII wieku, jej zadaniem było odprowadzenie wód opadowych od ściany budynku.

Okres funkcjonowania omawianego poziomo użytkowego (opaski i nawierzchni ziemnej) jest dość trudny do precyzyjnego określenia. Wydaje się, że mógł być wykorzystywany na terenie zaplecza klasztornego od momentu budowy oficyny do czasu podjęcia kompleksowego remontu zabudowań w okresie międzywojennym. Być może, w trakcie porządkowania zaplecza gospodarczego teren między ogrodem a oficyną został nadsypany. Nad dotychczasową nawierzchnią pojawiły się zapewne wówczas nasypy gruzowe, uformowane z szarego utworu piaszczystego przemieszanego z pokruszoną zaprawą murarską (wapienną i cementową), drobnym gruzikiem ceglano-kamiennym, żółtym piaskiem, popiołem, węglami drzewnymi oraz miałem węglowym z okruskami węgla kamiennego. Powyższe nawarstwienia zawierały również ułamki naczyń glinianych ze schyłku średniowiecza i czasów nowożytnych, fragmenty różnoczasowych kafli piecowych z polewą i ornamentem, fragmenty naczyń szklanych (głównie butelek i kielichów), kamionkowych oraz pseudomajolikowych (np. fragment dzbana¹⁴), ułamki szkła okiennego, a także fragmenty dachówek ceramicznych, ułamki niecharakterystycznych przedmiotów żelaznych i tarczowaty przedmiot miedziany (okucie paska¹⁵) oraz kościany guzik. W nasypach niwelacyjnych z okresu budowy oficyny odkryto też uszkodzoną glinianą lampkę olejną (por. ryc. 15), pochodzącą ze schyłku późnego średniowiecza¹⁶. Zdecydowana większość omówionych zabytków i materiałów odpadkowych pochodzi z czasów nowożytnych, głównie z okresu od XVIII do początku XX wieku. Tylko niewielką grupę można łączyć z okresem wcześniejszym (tj. z XVI i XVII stuleciem). Należą do niej ułamki naczyń glinianych i fragmenty kafli piecowych. Późne średniowiecze reprezentują tylko pojedyncze zabytki ceramiczne. W omówionych nawarstwieńach znaleziono dość liczne ułamki ceramiki budowlanej, w tym cegieł oraz dachówek ceramicznych (płaskich i gąsiorówek). Większe fragmenty cegieł można było wiązać z okresem baroku i czasami współczesnymi. W prezentowanych warstwach odkrywano też liczne kości zwierzęce. Miejscami natrafiano na zagłębienia (o słabo czytelnym granicach), w których znajdowały się niemal kompletne szkielety zwierzęce lub ich części. W obrębie wykopów odsłonięto duże fragmenty kośćca psów i bydła. Były to zapewne szczątki zwierząt, które padły ze starości (zapewne psy) lub w wyniku chorób (bydło).

Na nasypach uformowanych w okresie międzywojennym zalegają poziome użytkowe drogi gospodarczej i ogrodu. Mają one nawierzchnię ziemną, pokrytą trawnikiem lub utwardzoną drobnym żwirem, ewentualnie pokruszonym gruzem ceglany i kamiennym. Na niektórych odcinkach drogi gospodarczej znajdują się nasypy piaszczyste i gruzowe, pochodzące prawdopodobnie z okresu po II wojnie światowej. Według informacji uzyskanych od członków konwentu karmelitów, przemieszczano tu ziemię pochodzącą z różnorodnych prac budowlanych na terenie głów-

Ryc. 15. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, oficyna, wykop VI; część glinianej lampki olejnej, fot. J. Firlet

negu zespołu zabudowań klasztornych. Odróżnienie tych utworów od nasypów z okresu międzywojennego nie jest możliwe, ponieważ zawierają przede wszystkim odpadki gospodarcze i budowlane pochodzące z rozbiórki obiektów (pieców, ścianek działowych, wykładzin poziomych użytkowych) funkcjonujących w klasztorze przed XX wiekiem.

Podobny układ stratygraficzny zarejestrowano w obrębie terenu znajdującego się **południową ścianą wozowni a ogrodzeniem klasztoru** (ryc. 1, 8, 16; wykopy XVI i XVII) i na wschód od stolarni (por. wykopy XV, XVIII i XIX). Na stropie nadcalcowej warstwy humusowej zalegał nasyp niwelacyjny z okresu budowy wozowni i stolarni, jego strop z kolei pełnił rolę poziomego użytkowego od 2 połowy XVIII wieku do okresu międzywojennego XX stulecia. Ponad nim zalegały utwory piaszczyste o brunatnym i ciemnobrunatnym zabarwieniu, różniące się od starszych nasypów udziałem większej ilości gruzu – cegieł, dachówek, zaprawy wapiennej i drobnych kamieni. Nawarstwienia te były bardzo mocno spenetrowane przez korzenie drzew. Spowodowało to odwodnienie i wysuszenie nawarstwień, a tym samym ujednolicenie ich charakteru i zabarwienia. To samo zjawisko wy-

¹⁴ Naczynie zdobione ornamentem roślinnym; podobna dekoracja wystąpiła na majolikowych talerzach z Korzkwi – Lelek R.: *Ceramika z zamku w Korzkwi (XVI–XVII w.)*. Kraków 2004, s. 45, tabl. II, III, a także dekorowanych majolikowo dzbanach (XVII w.) wykopanych w Zdunach – Grygiel R., Jurek T.: *Zduny. Późnośredniowieczne i nowożytne rezydencje właścicieli miasta*. Łódź [b.r.w.], s. 151, ryc. 167, 168.

¹⁵ Zbliżone formą, mosiężne okucie pasa odkopano we Wrocławiu – Konczewska M., Konczewski P.: *Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu*. W: *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*. „Wratislavia Antiqua” 2004, T. 6, s. 138, ryc. 47.

¹⁶ Podobne lampki wawelskie (średniowieczne), lepiej zachowane, eksponowano w Krakowie na wystawie w 2006 r. – Szewczyk-Wojtasiewicz M.: *Lampka gliniana [noty]*. W: *Kraków w chrześcijańskiej Europie. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa*. Red. E. Firlet, E. Zaitz. Kraków 2006, s. 480–481.

Ryc. 16. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, ogród po północnej stronie wozowni, wykop XVI; opaska brukowa z rynsztokiem i odsadzką fundamentową północnej ściany wozowni, widok od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 17. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wykop XXX, profil południowy; przekrój nawarstwień wewnątrz wozowni, z brukiem i rynsztokiem, przy ścianie zachodniej budowli; rys. K. Zwolska, oprac. E. Zaitz

stąpiło też w innych punktach badanego terenu, w wykopach zlokalizowanych w sąsiedztwie drzew. Nasiliło się ono szczególnie w 2006 roku, w rezultacie ciepłego i suchego lata.

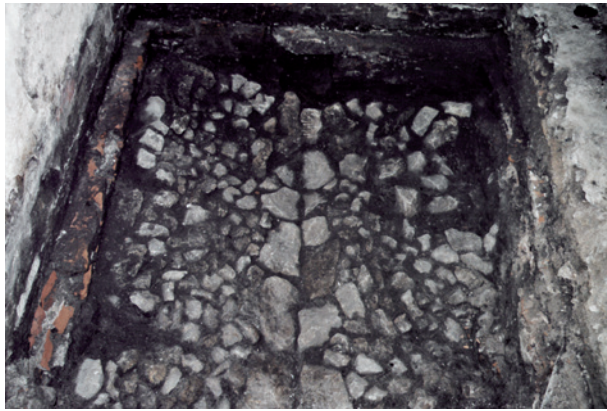
W wykopach zlokalizowanych pomiędzy północną ścianą wozowni a murem granicznym, zamykającym od północy teren klasztoru, w stropie nawarstwień nasypowych z okresu budowy wozowni zadokumentowano bruk z łamanymi kamieniami wapiennymi (ryc. 16). Był on, podobnie jak opaska przy oficynie, ułożony bezpośrednio na nasypach. W jego nawierzchni znajdował się rynsztok biegnący po osi wschód – zachód i oddalony o około 130 cm od zewnętrznej ściany wozowni. Wydaje się, że powyższy bruk mógł być częścią poziomu użytkowego na terenie lokalnej drogi biegnącej pomiędzy wozownią a parkanem klasztornym. Podobny bruk i rynsztok zarejestrowano także wewnątrz wozowni, w wykopach XXX i XXXI, położonych przy zachodniej ścianie tego budynku. Był on wykonany w identyczny sposób, z dużych kamieni o V-kształtnym układzie (por. ryc. 17, 18). Z jego funkcjonowaniem był związany prostokątny otwór umieszczony w fundamencie północnej ściany wozowni, na osi ścieku. Otwór w ścianie i rynsztok umożliwiały odprowadzenie wody i nieczystości (?) z wnętrza budynku. Przypuszczalnie wypływały one do głównego ścieku biegnącego wzdłuż północnej ściany wozowni, który zarejestrowano we wspomnianych wyżej wykopach XVI i XVII. Omawianego bruku (z rynsztokiem) nie stwierdzono natomiast w innych częściach wozowni, w tym także w wykopach XXXII i XXXIII, usytuowanych w tym samym pomieszczeniu (por. ryc. 8). Tu pojawiły się natomiast pozostałości posadzki wykonanej z cegły maszynowej, uzupełnionej pojedynczymi płytami bazaltowymi (ryc. 19), które prawdopodobnie przeniesiono tu z posadzki funkcjonującej wcześniej w innej części zabudowań klasztornych.

Bruk stwierdzony w wykopach po północnej stronie wozowni, zachował się w stanie szczątkowym. Zniszczyły go wykopy związane z budową kanalizacji ściekowej i opadowej w początku XX wieku lub w okresie międzywojennym (ryc. 11, wkop 7), a także wykop związany z gaszeniem i składowaniem wapna. Obiekty te były wkopane z nawarstwień stanowiących obecny poziom użytkowy terenu. W związku z tym można sądzić, że zarówno dół na wapno, jak i przekopy kanalizacyjne wykonane były w okresie międzywojennym, zapewne

w trakcie kompleksowego remontu zabudowań klasztornych, który prowadzono w latach 1929–1939. Przypuszczalnie w tym czasie na teren zaplecza gospodarczego klasztoru wywożono ziemię i gruz z prac remontowych i rozbiórkowych, powodując tym samym podniesienie nawierzchni w sąsiedztwie oficyny, stolarni, wozowni oraz na zewnętrznym podwórzu gospodarczym i na drodze przylegającej do zabudowań. Poziom użytkowy na terenie ogrodów pozostał wówczas prawdopodobnie bez zmian.

Z działalnością budowlano-remontową i gospodarczą prowadzoną po XVIII wieku powiązane są także inne wkopy i różnorodne zagłębienia, rejestrowane w trakcie obecnych badań sondażowych. Odnosi się to do wspomnianych wyżej płaskodennych obiektów jamowych w wykopie VII i XIV (wkop 1, 2, 4), na których dnie obserwowano niewielkie ilości gruzu oraz popiół i przepalony węgiel drzewny (wyrzucony z pieców i palenisk), a także do obiektu rozpoznanego w wykopie X wewnątrz oficyny (wkop 3), wypełnionego całkowicie gruzem i pokruszoną zaprawą murarską. Na jego stropie znajdowała się warstwa żółtoszarej gliny (warstwa Ic). Kolejny płaskodenny wkop wypełniony różnorodnymi odpadkami gospodarczymi (m.in. pokruszoną polepą, bryłkami gliny, fragmentami cegieł i potłuczonym szkłem butelkowym) odkryto w wykopie XXI wewnątrz oficyny (wkop 8). Zajmował on środkową część pomieszczenia i przypuszczalnie był powiązany z porządkowaniem wnętrza budynku przed położeniem nowej podłogi w XX wieku. Niektóre wkopy wykonywano jeszcze w latach 90. XX wieku. Dotyczy to przekopu, w którym położono izolację z folii kubełkowej na murze północnej ściany wozowni (wkop 6). Interpretacja niektórych zagłębień i płytkich wkopów nie jest obecnie możliwa. Mogły one mieć związek z pracami instalacyjnymi lub budowlanymi.

Z porządkowaniem terenu po pracach remontowych można łączyć również znajdujące się w nawarstwień wstawki pokruszonego gruzu, drobnych kamieni wapiennych i żwiru. Pojawiały się one najczęściej w postaci warstw wyrównawczych pod podłogami lub wylewkami betonu wewnątrz zabudowań (warstwa Id, Ib), ewentualnie w charakterze nasypów niwelacyjnych nakrywających starsze nawarstwienia (warstwa Id). Drobny gruz obserwowano też w postaci cienkich wstawek w piaszczystych warstwach nasypowych (warstwa Ia).

Ryc. 18. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wewnątrz wozowni, wykop XXX; nawierzchnia bruku z rynsztokiem oraz prostokątny otwór w murze wozowni do odprowadzenia ścieków, fot. E. Zaitz

Ryc. 19. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wewnątrz wozowni, wykop XXXIII; relikty posadzki z cegły maszynowej, uzupełnionej płytami bazaltowymi (z prawej); fot. J. Firlet

W niektórych miejscach gruzek mógł stanowić utwór, który wraz z tłuczniem kamiennym wykorzystano do utwardzenia drogi lub placu istniejącego przy zabudowaniach gospodarczych, a także do wykonania podbudowy pod domniemane klepisko z gliny (warstwa Ic). Wstawki i soczewki gliny pojawiały się w różnych nawarstwieńcach o charakterze nasypowym. Zazwyczaj miały one związek z warstwą II, uformowaną po zbudowaniu oficyny i wozowni. Ich obecność w sąsiedztwie fundamentów może sugerować pełnienie roli izolacji, która miała chronić mury przed przenikaniem do nich wód opadowych i wilgoci. Wspomniane wstawki gliny rejestrowano przy murach wewnątrz i po zewnętrznej stronie budowli. W związku z tym nie można wykluczyć także innych przyczyn obecności tego utworu.

Fundamenty zabudowań. W trakcie badań odsłonięto dolne partie ścian oraz fundamenty oficyny, wozowni, stolarni, chlewika i kompostowni. Fundamenty budowli wzniesionych w 2 połowie XVIII wieku były posadowione na piasku calcowym, zazwyczaj w jego partii stropowej. Ich stopa znajdowała się najczęściej 20–40 cm poniżej stropu nadcalcowej warstwy humusowej, będącej poziomem użytkowym wykorzystywanym na tym obszarze przed budową oficyny, wozowni i stolarni. Mury zbudowane były z łamanych kamieni wapiennych i okruchów cegieł, które wiązano bardzo obficie stosowaną zaprawą wapienną. Koronę fundamentu zaznaczała niewielka odsadzka z warstwą wyrównawczą z cegieł. Fundamenty ścian działowych wozowni i oficyny były dostawione do murów magistralnych. Prawdopodobnie świadczy to o dwuetapowości wznoszenia tych obiektów. Partie naziemne wykonane były z cegły barokowej o układzie wozówkowym. Mury późniejsze, zbudowane już w okresie funkcjonowania oficyny i wozowni, miały zazwyczaj płycej posadowione fundamenty. Ich stopa znajdowała się na dawnej warstwie humusowej, ewentualnie na nawarstwieńcach nasypowych z okresu budowy oficyny i wozowni. Na najmłodszych nasypach posadowione były także mury obiektów wzniesionych w XX stuleciu.

Poziomy użytkowe we wnętrzach i po zewnętrznej stronie obiektów znajdowały się na wysokości odsadzki fundamentowej. W toku późniejszych przekształceń pierwotne poziomy wewnątrz pomieszczeń zostały zniszczone. Do dziś zachowały się tylko w przybudówce oficyny (posadzka z ce-

Ryc. 20. Kraków – Piasek, klasztor oo. Karmelitów, wewnątrz oficyny (część północna), wykop XXIV; relikty podmurówki po rozebraniu ceglanej posadzki, poniżej nawierzchni z cegły maszynowej dawna warstwa humusowa nad calcem; fot. E. Zaitz

gieł, zob. ryc. 20) oraz w zachodniej części wozowni (bruk z rynsztokiem; zob. ryc. 17, 18). Obecnie w miejscu dawnych posadzek znajdują się betonowe wylewki oraz drewniane podłogi. Po zewnętrznej stronie omawianych zabudowań poziomy użytkowe były zazwyczaj pozbawione celowego utwardzenia. Resztki bruków i opasek brukowych zarejestrowano tylko przy południowej części wschodniej ściany oficyny (ryc. 9), przy północnej ścianie stolarni (por. ryc. 13) oraz wzdłuż północnej ściany wozowni (por. ryc. 11). W pozostałych partiach zaplecza gospodarczego rolę poziomu użytkowego pełnił strop warstwy II. Był to utwór piaszczysty o nawierzchni ziemnej, pozbawiony celowego utwardzenia. W XX wieku na jego stropie pojawiły się kolejne nasypy, które w niektórych miejscach spowodowały zasłonięcie dolnych partii ceglanych ścian budynków (lokalnie do wysokości nawet 1 m, tj. niemal do parapetów okiennych wozowni; por. ryc. 9, 17).

W podsumowaniu należy stwierdzić, że sondażowe badania archeologiczne objęły całą powierzchnię planowanej inwestycji, określanej mianem Domu Pielgrzyma. W 28 wykopach badawczych zadokumentowano serię niezakłóconych nawarstwień kulturowych. Wyróżniono wśród nich nadcalcową warstwę humusową stanowiącą poziom użytkowy na terenie późniejszych ogrodów i pól uprawnych klasztoru oo. Karme-

litów. Pozyskano z niej pojedyncze zabytki z wczesnego i późnego średniowiecza oraz z okresu renesansu i baroku. Świadczą one o niezbyt intensywnej eksploatacji tego obszaru co najmniej do XVIII stulecia. Nieco liczniejsze zabytki ceramiczne i szklane pochodzą dopiero z czasu budowy oraz funkcjonowania klasztornej oficyny, stolarni i wozowni.

W świetle dotychczasowych badań można stwierdzić, że do drugiej połowy XVIII wieku północno-zachodnia część obecnego zespołu klasztornego była pozbawiona stałej zabudowy. Przypuszczalnie przed budową klasztoru w XV wieku oraz po jego ulokowaniu na terenie przedmieścia Piasek znajdowały się tu pola uprawne, ewentualnie pastwiska i łąki oraz ogrody i sady. Ten stan zagospodarowania przedstawiają jeszcze plany archiwalne z końca XVIII i początku XIX wieku (por. ryc. 3, 4).

Objęcie omawianego obszaru zwartą zabudową o charakterze mieszkalnym i gospodarczym było prawdopodobnie uzależnione od niezbyt korzystnych warunków naturalnych. Północna część terenu klasztornego znajduje się bowiem na obszarze zagrożonym wodami powodziowymi, w tym zwłaszcza wylewami Wisły i Rudawy. Bardziej dogodne warunki dla osadnictwa i stałej zabudowy posiadały tereny położone w sąsiedztwie obecnej ul. Garbarskiej. Tu w czasie badań archeologicznych prowadzonych w 1964 roku natrafiono na relikty pradziejowego i wczesnośredniowiecznego osadnictwa (zob. ryc. 1; wykop II, III), tu miałyby znajdować się legendarny kościół romański z drugiej połowy XI stulecia, i tu po 1397 roku powstał pierwszy kościół karmelitański oraz główny zespół zabudowań klasztornych.

The Carmelite Monastery “na Piasku” (“on the Sand”) in the light of archaeological research conducted in 2006

Carmelite Friars came to Kraków in 1397 from the monastery of Our Lady of the Snow in Prague. The founders of the monastery granted the new community a stretch of land situated in the Piasek (lit. “sand”) suburb of Kraków, by the road which approached the city via Szewska Gate. Thus, the Carmelites settled in the church which had been under construction since 1395. The construction of the church and monastery complex was not finished until the 2nd half of the 15th century. Over the three hundred years that followed (16th through 18th centuries) the church and the monastery were damaged several times: in 1587 the troops of Maximilian III, Archduke of Austria set the monastery buildings on fire, in the period 1655–1657 they suffered severe damage during the Swedish occupation of Kraków, and in 1768 they were badly affected by the Russian siege of the city. Each time, after the foreign forces had receded, the monastery was rebuilt and extended. In the 2nd half of the 18th century a new outbuilding, a coach house, a stable with a pantry and a granary, a smithy, as well as carpenter’s, tailor’s and cobbler’s workshops were built on the premises. The new buildings were situated on the north and the south sides of the domestic courtyard.

So far, the buildings belonging to the Carmelite monastery complex have not been the subject of systematic archaeological research. In 1963 and 1964 several surveys were conducted in the area situated outside the oldest monastery buildings, i.e. in the south section of the domestic courtyard, in the south-east part of the gardens and in Garbarska Street. 12th- and 13th-century artefacts, as well as various ceramic items (prehistoric, late mediaeval and modern) were discovered.

The current archaeological research has been undertaken in connection with the planned construction of a “Pilgrim’s House” in the immediate vicinity of the 18th-century buildings. 28 digs (inside the buildings, near their external walls

and on the outskirts of the garden) have been made during the excavation works. Archaeologists have reached the level of natural subsoil (sand) which seemed similar to natural subsoil structures which have been discovered in marshland areas. The old humus layer on top of the natural sand layer acted as the usable soil in the domestic zone of the monastery complex until mid-18th century. Several shards of pottery dated to the end of the early Middle Ages and the end of the late-mediaeval era (15th century), as well as many fragments of 16th- and 17th-century pottery have been found on the site. Artefacts from the 17th to the early 19th century proved to be relatively most popular.

The humus layer was probably used as the outer surface of the gardens and the domestic section at the back of the monastery complex until the construction of the outbuilding, coach house, carpenter’s workshop and other domestic buildings in the 2nd half of the 18th century. Inside the newly-erected buildings and in their immediate surroundings usable earth floors, as well as brick and stone floors were built. General maintenance works and levelling of the entire monastery grounds were also completed at that time. Embankments which were to serve as the foundations for the new usable layers were also constructed then. Sometimes those were additionally covered with a layer of small cobblestones which formed a sort of band embracing the walls of the buildings, or a path leading to the domestic back of the monastery. Above all these layers lies the thick (over 100 cm) layer of 20th-century deposits.

Current archaeological research has confirmed that the north-west section of the monastery complex remained free of any permanent buildings until the 2nd half of the 18th century – that area was used as farmland, meadows, gardens and orchards, probably due to unfavourable natural conditions of the land.